

BÁCSORSZÁG

III. évf., 8. szám
• 1997. augusztus 7. •

TARTALOM

**Vajdasági
honismereti
szemle**

Szavojai Jenő. A zentai diadal
A lakodalom költészete
A szabadkai és a terézvárosi.
Szent Teréz-oltárkép

Szabadka XIX. század végi
népesedési jellemzői
Egy régi torontáli iszapfürdő

Mikor készültek az első
hűtőszekrények?

VISSZATEKINTŐ

Szavojai Jenő. A zentai diadal

(...) A szultán ismét nagy hadsereggel kelt át a Dunán s a Tiszán innen foglalt állást, azon tanakodva, hogy mit foglaljon el? Péterváradot-e vagy Erdélyt?

A szultánnal együtt járó Tököli arra unszolta a nagyurat, hogy Erdélybe törjön be: ha azt elfoglalta, a magyar szabadságharcot ő onnan újra kezdeheti, egész hadsereget állíthat az övé mellé. De Elmász Mahomed, a nagyvezér, el volt bizakodva: neki nincs szüksége semmi magyar kuruc hadra: elég serege van így is. Ő Péterváradot akarja elfoglalni.

Azonban Szavojai Jenő megelőzte a szándékát s a császári sereggel hamarabb ott termett Pétervárad alatt, mint a szultán.

Ekkor aztán a nagyvezér átlátta, hogy ellenfeleit az erős sáncok mögött megtámadni veszedelmes vállalat volna, s felhagyott Péterváradal.

Ennélfogva a Tököli tanácsa jutott érvényre. A szultán ott hagyta Péterváradot, s a Tisza jobb partján felfelé vonult Szegednek; hogy azt elfoglalva, utat nyisson magának Erdélybe.

Azonban a császári sereg fiatal hadvezére nem pihent, hanem mindenütt sarkán vonult a felfelé nyomuló török hadseregnek s azt Zentánál egész seregével utólelte.

Jenő herceg egy erős huszárcsapatot küld ki kémsemlére, s azok oly szerencsével járnak, hogy az ellenség előőrsét felverve, foglyul ejtik a csapat vezérét, az ifjabb Dsafed basát. Ezt a táborban kivallatják s megtudják tőle, hogy a szultán Erdélybe készül menni: e végből Zentánál hidat veretett. Hogy a szultán maga a lovasság zömével már át is költözött a Tisza balpartjára: most vonulnak át a nehéz ágyúk és társzekerek; az innesső parton van még a török gyalogság a nagyvezérrel, a lovas spahi ezredekkel, meg Tököli kurucjaival.

Jenő herceg egyszerre készen volt a tervével: a kétféle osztott török hadsereget azonnal megtámadni a sáncai közepett.

Igaz, hogy a törökök hadállása szerfelett erős volt: Táboruk a Tisza egy kanyarulatába volt felállítva, melynek nyitott részét egyik parttól a másikig felhányt, magas sánc zárta el, fatornyokkal s egy régi épület falaiból alakított redánell ellátva, a sáncok sok ágyúval felszerelve. A nagyvezér lehetetlennek tartá, hogy ezeket a sáncokat megostromlja valaki.

Tököli azonban tapasztaltabb hadvezető volt s a mint látta, hogy a császári sereg támadáshoz készül, azt a tanácsot adta a nagyvezérnek, hogy rögtön szakította a el a Tisza hidját. Akkor a táborban levő török gyalogság kénytelen lesz magát életre halálra védelmezni s még ez esetben vitészege győzhet. De a nagyvezér fölsílegesen tartotta ezt az erélyes rendszabályt: bizott az ágyúi sokaságában.

Csak akkor döbbsent aztán meg Elmász Mahomed, a mikor látta, hogy a sáncai ellen rohanó ezredek a kartácstűz fel nem tartóztatja.

A nap alkonyodni kezdett, a midőn Jenő herceg az ütközetet megkezdé, szenben ő maga támadott, a bal-szárnyon Starhemberg, a jobbon Heister Siegebort.

És nemcsak a szemben támadó gyalogság mászta meg az első rohammal a meredek sáncokat, hanem azzal egyidejűleg a baloldalon Starhemberg gránátosai gázoltak keresztül egy hosszú fővénzátonyon, jobbról a huszárok üsz-tattak neki a félsziget partjának s látott a világ egy oly csodát, a mi ritka a hadászat történetében, hogy lovasság ostromolt meredek sáncokat, a hogy Jenő herceg maga írta a császárnak: „a lovasság ez alkalommal azt mívelte, amit életemben még soha nem láttam: kísérté és támogatta a gyalogságot még a sáncárookban is, s az ellenség tűzét csak úgy állta és viszonzotta, mint a gyalog hadak.”

Szenben és két oldalt egyszerre törtek be a császári hadak a török tábornól élő félszigetbe.

Most használt volna, ha Tököli tanácsát követi a nagyvezér; hanem már késő volt. A megriadt janicsár és arról ezredek összebomolva rohantak a hid felé.

Hanem Starhemberg gránátosai a háttal mögött már elfoglalták a hídfőt, s a törököket a saját ágyúikkal kartácsolták végig a hidon.

Hasztalan volt a török vezérek halálmérgető küzdelme; hasztalan rohantak az ellenség diadalmas rohamát feltartóztatni válogatott ezredek élén. Egymásután hullottak el a vezérbasák, Adana helytartója, az anatóliai kormányzó, a főfő janicsáraga, utánuk tizenhárom beglerbég: utoljára a kétségbeesett janicsárok saját maguk öldöskét a tiszteiket boszúból: végre elesett maga a nagyvezér is. Ekkor aztán a hídrol elrekesztett török gyalogság a magas partról a Tiszába rohant, egymást gázolva alá a dicstelen sárba, az egész seregből nem jutott át a túlpartra több mint ezer ember. S a túlparton ezt télenül kellett nézni a szultánnak. De az sem tehette sokáig, mert Jenő herceg valamennyi ágyútelepét mind neki fordítá, s oly pusztítást követelt el a lovasságában, hogy az hanyatt homlok rohant el a világba, magával ragadva a szultánt is; s otthagya az egész tábori készletet, kilencezer szekérrel, még a tábori pénztárt is, három millió piaszterrel, és a szultán tiz háremhölgyét. (Mely utóbbi trophaeumok azt bizonyítják, hogy Musztafa szultán is csak épen olyan gyönyörkereső satrapa volt, mint a bátyjai, a kiket ezen hibájukért maga rótt meg.)

Mire a nap lemet, már be volt fejezve az ütközet. Húsz ezer török halott hevert a félszigeten, tízezer úszott alá

(Folytatás a 8. oldalon)

A lakodalom költészete

ma is élő hagyomány minden vajdasági magyarlakta településen. Ezek a versek vagy az emlékeztetben, a szóhadományban élnek, vagy kézzel írott maszatos, öreg füzetek őrzik őket. Nagypapámtól, apámtól örököltem – mondja szégyenlősen a fület tulajdonosa, s arckifejezéséből azt olvasom ki, hogy felteve és kegyeletlen őrzött emlékről van szó. Mások arra hivatkoznak, hogy úgy lopták el tudásukat a lakodalmakban más öreg vőfélyektől. Nyomatásban megjelent füzetekre nem hivatkoztam senki. A valósághoz tartozik, hogy a XVIII. századtól kezdve ponyván is megjelentek ilyen kiadványok. Vásári portékának számítot. A hatás és az átvétel így nyilvánvaló. A vőfélyversek szerzői korábban udvari diákok, iskolamesterek, tanítók, kántorok lehettek. Kímutható a nemesi lakodalmak hatása, a mitológiai utalások műveltebb verifaragókat sejtetnek, de felbukkan a hitújítás oktató költészete is. Ezek az elemek könnyen felfedezhetőek az ún. Pacséri vőfélykönyvből*. Azt is meg kell említeni, hogy az előbbi valószínűleg még 1800 előtt kezdtek másolni. Középkori mulattatók, szolgáladiákok indíthaták útjukra e verseket.

A vőfélyversek verselése többnyire gyenge, a rímek erőteltekek. Az általam összegyűjtött anyag csak töredéke annak a sok versnek, mely Vajdaság-szerte padlásokon felejtve áll. Elemzve e rigmusokat, nagyon sok töltelékanyaggal, hasonló szöveggel szembesülünk, mégis minden versben van valami új is. A legszürkebb szövegben rábukunkunk a népi szellemesség egy-egy sorára. Ha a vőfély tehetséges, ez kifejezésre jut versmondásában. Falvainkban a vőfélyek mindig földművesek voltak. Valamikor két jó napszámért szolgálták ki a lakodalmat, a juttatás ma már valamivel több, s attól is függ, hány házat hívtak meg a lakodalomba, s milyen módos a család. A jó vőfélyt távoli lakodalmakba is meghívják. Így a zentaganarasi vőfélyek a közép- és dél-bánati lakodalmakat is kiszolgálják. Igaz, létezik egy általános szöveg a vőfélyversekben, de ez csak a váz. A jó vőfély a verseket a maga ízléséhez igazítja, csiszol rajta, a helyzetnek megfelelően alakítja a műsort. „Még sohase mondtam el egy verset kétszer egyformán” – mondta Bús Lajos (1932), az egyik legismertebb zentaganarasi vőfély.

Képzelmük magunkat valamely falusi vőfély helyzetébe. A hét-köznapokban egy egyszerű paraszteremben. Nap mint nap keményen dolgozik, műveli a földet. S akkor adódik egy lakodalom, ahol nemcsak azt mutathatja meg, hogy milyen jó kapás, milyen jó munkás, hanem megcsillogtathatja tehetségét. Sikerre vágyik, mint minden ember. Szavai tetszészést aratnak, mosolyt, derűt, kacagást fakasztanak, ő a főhős, mindenki ráfigyél. Ha jól szerepel, hónapokig beszélnek róla, újabb és újabb lakodalmak kiszolgálására kéri fel, s a siker mellett ez jelentős hasznót is jelent.

A rádió és televízió elterjedése az elmúlt évtizedekben egy időre csökkentette a népi hagyományok iránti érdeklődést, de az utóbbi években ismét visszazakaryodtunk hozzájuk, éppen a rádió és televízió műsorainak köszönhetően, és e felsorolásból nem hagyhatjuk ki a sajtót is. Különösen a Magyar Szó, de a többi lap is tudósít a néprajzi táborokról, szemináriumokról, összejövetelekről, s az ott folyó különféle tevékenységekről. Sok lelkes ember pihenését, évi szabadságát feláldozva foglalozik ifjúságunkkal. A cél: elfelejtett, vagy csak mellőzött népi kultúránk felelevenítése. Közrejtjük az a tény is, hogy tudni akarjuk, honnan jöttünk, kik vagyunk, hogyan éltek őseink. Csak a gyökereinkben kapaszkodhatunk meg. (...)

A vőfélyversek hatását és jelentőségét csak a párválasztás szokásainak és a lakodalom egyes mozzanatainak elemzésén keresztül mérhetjük fel teljes egészében. Figyelmesen olvasva az anyagot, megtérjük, hogy e rigmusoknak van komoly mondanivalója is. Akármilyen ügyetlen rímekkel, de elének tárja a magyar nép erkölcsi életfelfogását, a tisztességről és becsületéről valló nézeteit, az öregek bölcsességét és óvatosságát, figyelmeztetnek a felesleges költekezés és cifrázkodás következményeire, mert az romlásba döntheti a családot. (Apai nagyanyámnak, Krizsány Juliannának, mesterné létere két ruhája volt, két karton. Az egyiket kimosta, a másikat felvette. Persze ebbe nem voltak beszámítva az ünneplők.) Megtudjuk továbbá e rigmusokból, hogy a gyermeket áldásnak tartották, a testvéreket szeretetben nevelték. Ahogy továbbadták az időjárással kapcsolatos tapasztalatokat, úgy adták tovább erkölcsi intelmeiket, életük tapasztalatait és bölcsességét. Az elsődleges cél a tréfa és a szórakoztatás volt, mégis ilyen sorokat olvasunk:

*Húgomasszonyt addig meg ne tanáld kérni,
Míg előbb az anyát nem fogod esmérni,
Mert nem esik méssze az gyümölcs az fától,
Az gyermek sem apától, anyától.*

Még a költeszet egy-egy eleme is felbukkan. A vőlegény a gyöngyvirágért jön, a nyíló rózsaszálért. A menyasszony a vőlegény szeme gyöngye. A szülőktől búcsúzó menyasszony a következőket mondja:

*Mondanék még sokat, mert sok mindent érke,
De csak a szív gazdag, a szavak szegények.*

Tréfás ételközömböten olvassuk:

*Elpirult a sonkafa,
Illatos a harkája...*

A túl káros és nyelves asszonyok jellemét a következő szavakkal ecsetelik:

*Némely asszony rosszabb, mint az áspis,
Duzzog, pöröl, dörmög, savanyú az arca,
Mint a ma szakasztott éretlen vadalmna.*

A cifrázkodásról:

*Más világ van mostan, puccosak a lányok,
A szülők vagyona sokszor fölmege rájuk.*

A tréfa, a gorbomba is, főleg a kurjantásokban és a borköszöntőben jut kifejezésre.

Tudott dolg, hogy a kézzel írott vőfélykönyvek értékét nem hasonlíthatjuk össze a középkori énekes és egyéb kézíratos könyvek jelentőségével, de az az értékük, hogy a mi valóságunk egy darabját tükrözik. S ha csak néhány fehér folt tűnik el általuk őseink, a vajdasági magyarság történetének térképéről, már ez is fontos tényező. Így haladva lépésről lépésre, sokat pótolhatunk előideink mulasztásából. S kell ettől több? Sajnos, nagyon kevés Kálmány Lajos (1852–1919) tevékenykedett szűkebb hazánkban, pedig az ő idejében még élő valóság volt az, amit az elmúlt negyven év kutatói fáradságos munkával gyűjteneink össze.

BORÚS Rózsza

Részlet a szerző Bácskai lakodalmak című készülő tanulmánykötetéből, amely ez év decemberében jelenik meg, az általa összegyűjtött vőfélyversekkel.

A szabadkai és a terézvárosi Szent Teréz-oltárkép

(Összehasonlító ikonográfiai elemzés)

SCHÖFFT (Schaeffl, Schaft) József Ágost (1776–1850) neves budai festőcsalád sarja – aki vallásos képek és portrék festésével foglalkozott¹ – az 1820-as évek második felében két Szent Teréz-oltárképen dolgozott: a szabadkai és a pesti terézvárosin. A szabadkai főoltárképe egyike a legsikerültebb műveinek. (Szabadkai megbízása mellett mellékoltárképet és portrét is festett.²)

Mária Terézia (1717–1780) királynő rendeletére épült Szent Teréz-plébániatemplomának (épült 1773-tól 1789-ig, jelenleg püspöki székesegyház) főoltárképe Szent Teréz, a nagy misztikus egyháztanítói ábrázolja. „Nagy Szent Teréz – avilai Szt. Teréz (1515–1582) a katolikus egyház egyik legnagyobb női szentje, a világirodalom legnagyszerűbb nőiróinak egyike. Spanyol nemesi családból származott. A hagyomány szerint egy szerzár az isteni szeretet tüzes lángszájával dőfte át a szívét (transverbatio). 1622-ben avatták szenté, VI. Pál (1897-1978) pápa 1970-ben nyilvánította egyházdoktorrá.”³ Személyében az ellenreformáció szellemi jelenségeinek testelőtléséről van szó. Az újjáéledt keresztény misztika embereszményét testesítette meg. Szent Teréz megreformálta a sarulán karmelitaerend, mely Bécsben és a Habsburg-bírdalomban más városokban meglepedezett. Eleinte a dinasztialban vált kedvelté a Terézia, Teréz keresztnev – szent Teréz szakrális hatásaként. Mária Terézia nyomán a társadalomb minden rétegében elterjedt.

Szent Teréz – ünnepe október 15.⁴ – Legismertebb ábrázolása Giovanni Lorenzo Bernini (1598–1680) római márványszobra, a Szent Teréz extázisa. Magyar barokk templomainkban elvételre találhatunk Szent Teréz oltárképeivel, szobraival. Az, hogy a szabadkai későbarokk székesegyház az ő tiszteletére épült, Mária Terézia érdeme, valamint a dinasztialban virágzó kultusza indokolja, hiszen Szabacka népe a ferenec atyák vezetésével Szent Mihályt és Szent Rókuszt tisztelte. A királynő rendeletével 1779. február 19-én Szabacka város neve is megváltozott – Maria Theresiopolisra. Az addigi címer azonban némi változtatással megmaradt. A felső két mezőben a felhők közül a boldogságos Szűz Mária tűnik elő skarlát színű ruhában, karján a kis Jézussal. Előtte karmelita apácaköltöztesben Szent Teréz áll és karját József fel terjeszti ki.⁵

Schöfft József 1825–30 között festett főoltárképe még a barokk szellemiségében fogant és eltér a Szent Teréz-ábrázolások ikonográfiai hagyományaitól. Bizonyos, hogy a város által rendelt oltárkép megkomponálásához önkéntelenül vagy a megrendelők kérésére a város címerét használta fel. Feltévesemet az is alátámasztja, hogy Schöfft abban az időben már a klasszicizmus jegyében alkotott. 1828 tavaszán Kazinczy Ferenc (1759–1831) látta meg a befejezetlen terézvárosi oltárképet, mely az ikonográfiai hagyományok szellemében, a kornak megfelelően, klasszicista stílusban készült.

A képek alsó régiójában, a földi szférában, Szent Teréz láthatjuk karmelita ruhában, térdre esve cellájában, elragadtatásának pillanatában, mely – a legenda szerint – 1559-ben következett be. A körülötte levő tárgyak, a papír, a könyvek írói munkásságára és bölcsességre utalnak. A koponya és az oszor szerzetességének és vezeklésének

A város címere

pen az anyai jóval nagyobb teret kap, míg a szabadkai festményen a barokk szűfolságból inkább csak köpönyeknél vadul fodrozódó vörösel emelkedik ki. Szent Teréz a jelenetet így írja le: „A nekem megjelent angyalkezeben egy hajtóórárdát láttam 'aranyból... ezt néhányszor a szívembe dőfte fenéik... aztán magamra hagyott, egészen lángholva a nagy szeretettelő Isten iránt.”⁶

A terézvárosi oltárkép felső negyedében, az égi szférában, a megdicsőült Krisztus trónon angyalai körében, maga mellett tartva keresztjét, s égi fényt sugároz a szentre. Lábalnál egy puttó rózsakoszorút (mártíromságának jelképét a mennyország virágából forvna) tart Szent Teréz fölé. Ez az ikonográfiai hagyományokkal megegyező megjelenítése a transzvebation: az Úr majdnem mindig fölöttem állt alakjában jelent meg előttem.⁷ Az előadásomó kisse didaktikus, a hangulját a szent alakján van, az égi szférát a bal felső sarokba szorítja a festő, mintha Szent Teréz képzelatének a játéka lenne.

A szabadkai oltárképen a félrehúzódo drapéria mögött feltáru az egybeolvadó égi és földi régió. A komponálás barokkos, diagonális. Az égi szférában Mária (a napba öltözött asszony), öleiben a gyermek Jézussal, kezében jogarpálcával trónon – az egzek irányója. E festmény híveiben képviseli a Szent Teréz-i eszmeiséget, amely az isteni szeretetben való megszűnésről vall.

A két oltárkép összehasonlításával tudatosítani szerettem volna a barokk és a klasszicizáló egyházi művészet szellemi másságát, miszerint a racionális tételeket az egyházi ideológiába belevinni képtelenség maradt, a hit és a tudomány lényegében kiengesztelhetetlenül állt szemben egymással. A hozzáállás, mely a barokk látomás helyébe a tárgyi igazságot, a megtevésztő képzetek helyébe a prózai egyszerűségezt kívánta helyezni, nem vezethetett megnyugtató eredményre.⁸

KORHECZ PAPP Zsuzsanna

¹ Lyka K. 1981. p. 379–380. / ² Gajdos T. 1995. / ³ Bálint S. 1977. p. 377. / ⁴ uó. 1977. p. 377. / ⁵ Iványi I. 1886. I. p. 13. / ⁶ N. Szt. Teréz. 1914. p. 98–99. / ⁷ N. Szt. Teréz. 1914. p. 384. / ⁸ Garas K. 1992. p. 171.

Irodalom: Basics Beatrix: Terézvárosi plébániatemplom. Tájak, Korok, Múzeumok Egyesület, Budapest 1986 / Bálint Sándor: Ünnepi Kalendárium II. Szent István Társulat, Budapest 1977 / Garas Klára: Maulbertsch Magyarországon (Barokk és Maulbertsch). Comitatus, Veszprém 1992 / Iványi István: Szabacka szabad királyi város története I. Bittermann József Könyvnyomdájából, Szabacka 1886 / Keresztény Művészetek Lexikona. Corvina, Budapest 1986 / Jézusról nevezett Szent Terézia életé. Egyházmegyei Könyvnyomda, Szombathely, 1914.

Komor és Jakab szabadkai pavilontervei

SZABADKA építészetének lendületesebb fejlődése a dualizmus korszakában (1867–1918) jegyezhető. A vasútvonalak kiépítése nem kis mértékben tovább serkentette a gazdaság felélnikítését, s a kereskedelem növekedésével a művelődés és oktatás valamint a művészetek területén is látványosabb eredmények születtek. Ugyanis az 1867. évi kiegyezést követő időszakban Szabadka városképe gyökeresen átalakult. Azonban jelentősebb változás csak az 1880-as évekőt észlelhető. Megkezdődik a város háromszögelse, az utcák alaposabb szabályozása, fásítása, a terek kialakítása, a csatornahálózati terv elkészítése... A városközpont valójában a gazdasági fellendülés idején – 1880 és 1912 között – nyerte el mai képét. Ebben az időszakban épültek fel Szabadka legfontosabb népjóléti intézményei: a kórház, a népiskolák, az új gimnázium... Ekkor kerül tető alá a zsidó- és néhány más templom, a városháza, a mai Városi Könyvtár és a Képzőművészeti Találkozó épületei, valamint az egykori Rogina bara mocsár környékének és a városközpont számos utcájának, azonkívül Palics nevezetesebb épületei is. A kormányhatóság által jóváhagyott építkezési szabályrendeletnek köszönhetően egyre inkább városias képet ölt Szabadka: a vidéki barokk épületek helyét az eklektikus és a szecessziós építészlet foglalja el.

A magyar szecesszió a modern építészet előhírnökéi Szabadkán zömmel a XX. század elején jelentkezik és a Vajdaság szinte valamennyi nagyobb városában megtalálható. Szabadkán ekkortájt több olyan szecessziós épületet emeltek, amelyek később messze földön ismertté tették a város nevét. Elsőként említhető a Komor Marcell (1868–1944) és Jakab Dezső (1864–1932) budapesti építésszek által tervezett városháza, amely 1908 és 1912 között épült fel és Vajdaság legismertebb szecessziós épületeként jegyzik. Az építés költségeit a tavankúti, csikériai, hajdújárasi kevés hasznót hajtó és több száz láncot kitevő városi homokföldékek eladásából fedezték. Nagy Ferenc és Kladek Lukács vállalkozók maradéktalanul kiviteleztek a műépítésszek elgondolásait. Hasonló gondossággal végezte feladatát Zsolnay Miklós ismert majolika gyára, Róth Miksa és Nagy Sándor kiváló üvegfestők, a Szabadkai Márványipar (kőfaragás) stb. A méreteivel is lenyűgöző szabadkai városháza az építészet és az iparművészet összhangjáról tanúskodik s a kor ízlésének, művészetének kifejezője.

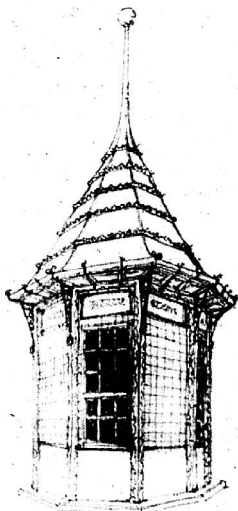
A városháza felavatásával még sok tennivaló akadt a város főterének rendezése körül, ami az 1911. évi szabályozási tervből is kitűnik (Szabadkai Történelmi Levéltár. I.162/1912). Például a terven látható, hogy a városháza északi részén elterülő park két sarkán (a „székház” közelében) bejelölték a leendő árusító pavilonok helyét. Több évvel ezelőt érre és a Történelmi Levéltárban időközben felkutattott kioszktervekre felhívtuk a szakemberek figyelmét, de maradt minden a régiben...

A kérdést azért vetettük fel ismét, mert az említett pavilonok (kioszkok) rajzainak készítői éppen Komor és Jakab műépítésszek, s az első világháború miatt abbamaradt építkezési számdékok immár valóra kellene váltani. Annál is inkább, mert a városháza stílusában felépitendő pavilonok még díszesebb varázsolnák a város székházát és környékét.

Komor Marcell és Jakab Dezső 1913. július 19-én a következő levelet írték Váli Gyula szabadkai városi építész és a városi tanács címére: „Mellékelve küldjük az elarusító bódék rajzait 1:20 léptékben. Vasbetonból készül a váz és külső sarkok kov. vas lemezből készülnek, amelyek összetartják a falazatot. Alja kőből készül és fölötté Zsolnay féle mázas pyrogranit burkolat. Három kirakat, amelyből egyik elarusító ablak és egy ajtó készülne vasredőnyvel elzárhatóan kívülről. A tetőszerkezet fa és bádóg fedéssel, aranyozott gombbal. A helyiség fűtése petroleum kályhával történhet, amely nem okoz füstöt és egy ilyen kis helyiséget jól befűt, nem kell kémény. A stílus a városházához hasonló és hozzávetőlegesen 5000–6000 K. összegért megvalósítható, s tekintettel arra, hogy a jóvedelem legalább 500–600 K., elég jó befektetésnek lehet tekinteni.” (SZTL, Városi tanács, III.505/1913). Váli Gyula pár nap múlva e szavakkal terjeszti be a terveket: „Polgármester Úr! Ömlőssága a tek. tanács tudomása szerint is megbízta Komor és Jakab építésszeket azzal, hogy a városi székház előtti park 2 sarkán építendő árubódé tervét készítsék el.” Azonban a beadvány hatálpján 1914 végi keltezéssel többek között olyan határozat olvasható, hogy a pavilonok építési ügyirata a „háborús idő miatt... levéltárba teendő”.

Sok évtizede lapulnak a városi levéltárban a két kiváló építész tervei, amelyekről mihamarabb el kellene tűjni a port, hogy az amúgy is szegényes parkot színesebbé tegyék az új „Zsolnay” pavilonok. Érdekes megemlíteni hogy a park sarkainál, a kanyarodó vaskorlátoknál ma is látható a két pavilonnak kihagyott hely.

A keleti eredetű kioszkok vidékünkön a múlt században jelentkeznek, de már nemcsak a parkokban és kertekben, hanem a városok terein is felbukkannak és csinos házíkok. É létesítmények a levéltári iratokban különböző elnevezéssel fordulnak elő: bazár, pavilon, árubódé, árucarnok, árutár, kioszk stb. A beadványhoz csatolt tervrajzok műépítészeti szempontból is elemelhetők. Ugyanis ezeken felismerhetők a helység hagyományos építészeti stílusának jegyei, s gyakran nem az építésszek készítik a díszes kioszkterveket. Palicsfürdőn – a virágzagonban indult fürdőhelyen – a XIX. század második felétől nagyobb számban épülnek különböző stílusban árubódék. Nem szóva Szabadkáról, ahol Komor és Jakab építésszekon kívül több helybeli, jelessebb mérnök tervezett egykor csinos árusító pavilonokat.

Szabadka XIX. század végi népesedési jellemzői

A NÉPESSÉG megismerésére irányuló törekvések az ókorba vezethetők vissza. Már a korai államok, a szervezettebb birodalmak, például Kína, Egyiptom, India vezetői is szükségesnek tartották megismerni államuk politikai, katonai erőviszonyait és teljesítőképességét, legalábbis hadrafogható férfiak, az adófizetők, az uralkodó osztály tagjainak és a szülétek és házasságkötések regisztrálását, majd az 1600-as években a népösszeírások szerepe jelentősen csökkent, kifejezetten adózási célokat szolgált. A tridenti zsinat 1563-ban kötelezően elrendelte a katolikus egyházkerületek részére a születések és házasságkötések regisztrálását, majd az 1600-as években a halálozások nyilvántartását is. Vidékünkön a XVII. század végétől, a török hódoltság után anyakönyveznek. Sajnos, a legtöbb településen a legrégebbi anyakönyvek nincsenek meg.

Az összegyűjtött anyakönyvi adatokból a népesség számbeli változására, a betelepítésekre, elvándorlásokra, a születések, elhalálozások és házasságkötések alakulására, a családi kapcsolatok tisztázására (családok állíthatók fel) és a lakosság természetes szaporulatára következtethetünk.

A XIX. század végi Szabadkát demográfiai szempontból mutatjuk be. Előjáróban csak annyit, hogy a városnak 1823-ban 28 892 lakosa volt, a negyvenes években az akkori Magyarország hatodik, a hetvenes években pedig már Pest után (közel 73 000 lakossal) a harmadik város (Pest, Debrecen, Szabadka). A népesség gyarapodásában nagy jelentősége volt az 1867-ben jobbra fordult politikai viszonyoknak (új intézmények, hivatalok, tanintézmények, tanyai iskolák jöttek létre), az alföld-fiumei (1869) és a budapest-zimonyi (1882) vasútvonal megnyitásának, amelyek az elszigetelt Szabadkának ipari és kereskedelmi fejlődését biztosították és ezáltal hozzájárultak a lakosság számának a növekedéséhez is. A lakosságnak valamivel több mint a fele lakott városban, a többiek tanyán, „szállásokon” tanyagazdálkodást folytattak.

A házasságok statisztikája. – 1889-1898 között összesen 6412 házasságot kötöttek, évi átlaga 641. A házassági arányszám 1000 lakos után 8,5. Ez a szám az országos átlagnak felel meg, néhány nagyobb várost meg is előzött Szabadka. 1895-ben 852 esetben mondták ki a boldogító igent. Ez a magas szám azért magyarázható, hogy az év végén lépett életbe a kötelező polgári házasságkötés, és főleg az alsóbb néposztálybeliek tömegesen siettek a házasságkötést meg kizárólag az egyházi hatóság körében szentesíteni. Ezért volt 1896-ban csak 581 esküvő. Főleg a bunyevácok körében volt gyakorj a férfiak korai, még a katonakötelezettség teljesítése előtti házastása. E népszokásnak az volt az erkölcsi indoka, hogy az „ifjú korán megismerve a családi élet boldogságát, lekötöttségénél fogva ne lehessen alkalma a könnyelmű és kicsapongó életet meg szokni.”

A születések statisztikája. – Az említett évtizedben Szabadkán 32 978 esetben sirt fel újszülött. Ezer lakosra számítva 43,9 gyermek született. Más, fejlődő nagyvárosokhoz hasonlóan, a születések száma nem tartott lépést a fejlődéssel. Száz évvel ezelőtt is a vagyonosabbaknak kevesebb gyermekük volt. Úgy látszik, hogy bár a népességnek csak kisebb felét teszi a szállá-

son lakók száma, a tanyai élet szabad, tiszta levegőjével, testedző munkájával előnyösen befolyásolja a népesség szaporodását. Tíz év alatt a pusztákon 1500-al volt nagyobb a lélekszaporodás, mint a városban. A nyári és őszi hónapokban kevesebb, tavasszal több kisbaba született. A születések száma évről évre egyre növekedést mutatott.

A halálozások statisztikája. – Az 1889-1898. évig történt halálesetek száma 24 939, ezer lakos után a halálozási arányszám 33,2. 1892-ben dúlt az influenzajárvány, ezért az elhalálozások száma is jóval nagyobb volt. Habár az esetek többségénél a betegség enyhe lefolyású volt, főleg az idősebbeknél szövődmények jelentkeztek, amelyek végzetessé váltak. Ugyanebben az évben söpört végig a torokgyilk (difteria)-járvány is. Főleg Ludas és Radanovác pusztákon volt tragikus, ahol „a nép közönysége s az orvosi tudománnyal szemben való csökönysége folytán a ragály oly nagy fokot ért el, hogy alig akadt gyermek, kit a gyilkos baj elkerült volna. Ez év február havában egyedül Ludas tanyán 50 gyermek pusztult el diphteritisben igen súlyos és rövid lefolyású jelleggel.” Az 1889-es és 1897-es év járványmentes volt, ezt az elhalálozás is tükrözi. A téli hideg és az őszi esőzésekkel járó nedves levegőű őszi és kora tavaszi hónapokban (kedvezően hatott a ragályos betegségek terjedésére) haltak meg a legtöbben. A nyári hónapokban viszont az időjárási körülmények, a lakásfeltételek és a táplálkozási viszonyok is sokkal kedvezőbbek voltak. A halált közvetve kiváltó okok közül meg kell említeni még a beteg elszigetelésének és kórházi kezelésének hiányát (ez ugyanis ellenszenvet váltott ki a szegények körében), a költséges gyógykezelést, a fertőtlenítés hiányát, a téli hónapokban a nehezebb megélhetési és kereseti lehetőséget és a segélynyújtás hiányát is.

Az elhaltak kora. – A legnagyobb halálozási számot a 0-1 és az 1-5 éveseknél találtuk. Ez részben a fertőzésveszéllyel, részben pedig az ellenállóképeség, a gondos ápolás és a helyes táplálkozás hiányával magyarázható. Ezer közül 539 haláleset 0-5 éves korban következett be. Aki ezt a kort átélte, aránylag hosszú életet élt meg. A 60-80 évesek aránya 11. Nyolcvan évnél csak 34 személy volt idősebb.

A házasságok, születések és halálozások összehasonlítása. – Az adatok összehasonlításából megállapítható, hogy a születés a halálozást mindig, de főleg a három utolsó évben fölülmúlta. Az évi születési többlet 803 egység volt.

CZÉKUS Géza

Ajánlott irodalom: Balázs J. – Horváth R.: Bevezetés a demográfiába. JATE Szeged (1992); Biacsi A.: Kis délvédeli demográfia. Eltelj. Szabadka (1994); Farkas L. Gy.: Fejezetek a biológiai antropológiából I-II. JATEPress Szeged (1996); Frankl I. (szerk.): Szabadka szabad királyi város ismeretese. Szabadka. Krausz és Fischer kiadása

Egy régi torontáli iszapfürdő

A melenicei Ruzsanda 100 éves hirdetések tükrében

AMELENCEI Ruzsanda-tó iszapjának gyógyerejét a helybeli orvosok lelkész, Nikola Bibic, a saját bőrén tapasztalta. Ezt szó szerint kell érteni, mert egy kellemetlen betegségtől szabadult meg, miután többször is megmártózt a tó kekecsfekete sarában, amely félkör alakban veszi körül a bányási nagyközséget. A becskerei Torontál újság 1880. június 10-én így írta le az esetet A „Ruzsanda” fürdő történeti vázlat, természettani sajtósága és gyógyható ereje című cikkében: „...az említett plébános úr arcában makacs bőrbetegséggel lepetett meg, gyógyította magát Pesten és Bécsben, szintúgy évekig sikertelenül kísérlett meg minden neki javallt fürdőt. Ekkor türelmét vesztvén, elszánta magát a Ruzsanda tóvizébe és iszapban megfürdésére, s betegségeinek természetét tekintve véve, aránylag rövid használat után bajából csakugyan végképpen megszabadult.”

A görögkeleti pápa nem hagyta ennyiben a dolgot: 1866-ban az iszapot Bécsben vegyelemzés alá vetette, s a kedvező eredmény vétele után, 1868-ban, egy részvénytársaságot hozott létre kiaknázására. A csodafürdő híre gyorsan terjedt, úgyhogy a következő évben már több mint 500 vendég kereste fel. Sajnos, a szépen induló vállalkozás nem volt hosszú életű: az 1871-ben bekövetkezett nagy vizálás elmosta a fürdő épületeit, a részvénytársaság csődbe jutott.

A melenicei papnak egyébként nem ez volt az egyedüli vállalkozása. Apjától, a jönevű, termesi származású „granicás” család megalapítójától – Budán egy kertészkönyvet adott ki (Baštanov, 1846), 1866-ban osztrák nemességet szerzett – , nemcsak a melenicei papi hivatalt „örökölte”, hanem, öccsével együtt, Újvidéken egy nagy vendégfogadót is, amely a mostani Njegoš utca derekán, az egykori Fehér Hajó vendéglő táján üzemelt, egyik része pedig átnyúlt a tóférré, az egykori Hadsereg-otthon tájékára. Ehhez a „kombináthoz” egy postaközi-állomás is tartozott, amelynek négy istállójaiban 80 váltó volt, továbbá egy 22 szobás szálloda, egy nagy étterem, egy tükros kávéház, meg egy 10 kádás női és férfi gőzfürdő, egyike az elsőnek a városban. Bérlete 1850-ben 3000 forintot hozott a Bibic családnak.

A másik Bibic-fivér – így írta alá magát: Bibits Demeter – közigazgatási és politikai pályán érvenyűsült. Előbb szolgabíró volt Begaszentgyörgyön, majd Újvidéken kormányprogrammal indult a választásokon,

s elhódította a képviselői mandátumot Svetozar Miletićtől (1826–1901), amit az itteni túlfűtött nemzeti érzelmű szerbség soha nem tudott neki megbocsátani, a Matica srpskának nyújtott 1000 forint adományára még ma is úgy tekintenek, hogy ezzel csak meg akarta váltani a „bünet”.

A melenicei Bibic esperes néhány évre az első sikertelen kísérlet után másodszer is létrehozta a ruzsandai gyógyfürdőt. Ezúttal a gyermektelen Klaitis (Klaid) házaspárt, Annát és Józsefet győzte meg, hogy 30 000 forintos beruházással újítsák fel a gyógyhelyet, s végrendeletileg hagyják a görögkeleti egyháznak. Addigra már elosztolt az a tévhit is, hogy a Ruzsanda az ősi Pannon-tenger maradványa (amely olykor napjainkban is feltámad még a tudományosnak mondott munkákban is). Valójában a Tiszának a szabályozás során elzárta ágáról van szó, átvágtott kanyarulatáról, tóvá átalakult morotvájáról, gyógyereje pedig a bányái talajban gyakran található szikós feloldásából adódott.

Az új fürdőt 1879 májusában adták át rendeltetésének. A korabeli hirdetések híven tükrözik kinalatát. Ezekhez is talán még csak azt kell hozzáfűzni, hogy a századvégen vidám fürdőélet alakult ki, amely azonban mindvégig megmaradt „helyi”, „családi”, „falusi” jellegűnek. Nyolcvan ház nyújtott kosztot és kvártélyt az érkező vendégeknek (a fennálló három szálló mellett), 20-25 fiáker állt a látogatók szolgálatára, esténként öt-hat citera- és cigányzenekar muzsikált. A vásárszamba menő hetipician kelendő árú volt a torontáli szőnyeg, a házi vászon és gyapjúhalmi. Egy becskerei vizáros hetente kétszer több mint 20 féle ásványvizet kínál, jégbe hűtött edényből. A hatalmas park egyik csücskében két szerb és két albán cukrázsz törökös édességkészlet árult, sok-sok mézzel, dióval, rétesestétzával, cukrozott gyümölcscsel, szezámmal, csicsberisóval és más magvakkal.

Az aranykor a XX. század első évtizedével zárult: az első világháború derékba törte a fürdő fejlődését. A két háború között csak részben lendült a régi kerékvágásba, a második világháború után pedig teljesen új irányba indult: kórház jellegű lett, rehabilitációs központ, az elvesztett fizikai képesség helyreállítására szakosodott.

Ez azonban már egy más történet...

KALAPIS Zoltán

„RUSSANDA” ISZAPFÜRDŐ

Mellenczén (Torontálmegyében).

A fürdőcvad, mint közönségesen, május hó 15-től szeptember hó közepéig tart.

Köztársak, melyek ellen a Ruzsanda iszapfürdő kedvező eredménnyel használtot: Górvályok (acrophules), Rheuma, idült sebek, különösen olyanok, melyek eszengyulladásánál és csontszüvésésnél mutatkoznak. Megkeményedések. Daganatok az egyes tagokon, mint előre ment gyulladások következményei. Dagadt izletek, kifeszített inak, s ezek folyton összeragadtok s megmerevedtek kerek, alakok stb. Bőr-betegségek: fő különösen nyáltaik vérszegénység, nával a rendetlen és mértéken felüli vérszegénység stb. elha.

Fürdőben vendéglő, szépen bútorozott szobák, kert és szponkint zeno. Távirás és posta állomás. Közelbeli felvilágosítást a legnagyobb keszegező ad a tulajdonosnő **Klaitis Anna Mellenczén**, kiter mindenemű kérdéskösdések intésndök. (113–61)

Hirdetés.

Van szerencsém a n. é. közönségnek tisztelttel indomásra kuzni, hogy a következő

á s v á n y -

gyógyforrás-vizek

megérkeztek és a legújnyosabb áronak nálom kapnak, n. m.: rohtisehl, szulmi, solyval, borszéki, parádi, buziasli, bilimi, giesstóbbli, kronforli, mohai, korinticzal, luhl, karlabud Sprndel, schloss- és mühlbrunnli, marlenbadi, gleichenbergi, Eger franzensquell, emsl, kisingli, halli és lipki jod, valamint friss budai Ferencz József kezerüvel.

Szíves megrendelésekről ezt alanttal

Schnitzler L.

Nagy-Bocskorok

(112–11) a „Fehér-mezői”-s Jankovics-féle kórház közelében.

Szavojai Jenő. A zentai diadal

(Folytatás a 2. oldalról)

némán csendesen a Tisza tükre, s a császáriaknak nem volt több hatszáz halottjoknál s ezerötszáz sebesültjöknel.

Jenő herceg takarodót fuvatot naplemente után a seregének. Mindenkinék vissza kellett térni a maga ezrede táborhelyére.

A zsákmánylásra lesz holnap idő.

És azután, mikor leszállt az est, beborította a csillagoktól szikrázó ég a tábortüzekből csillagos földet: a holtak mezejéről, a véres tetemek halmai közül előbújt egy férfi, ki eddig a halottak alá temetve ott rejtőzött, s aztán csúszva sietett elérni a Tisza partját, elveté fegyvereit, páncélingét, cifra bogláros öltönyét s meztelen vetve magát bele a hullámba, átúszott a túlsó partra.

Ez a dalia, ki meztelen menekült ki a zentai ütközet halottmezejéről, volt – Tököli Imre....

Bizonyára mindazok között, a kik ott heverték a mezőn, meggyermedve, egy sem volt olyan igazán meghalva, mint ő.

Szavojai Jenőt ezért a zentai diadalért a bécsi hadi tanács hadi törvényszék elé akarta állítani. – Hogy mert az ő utasításai ellenére, holott védelmi helyzetben kellett volna magát tartania, a támadásba átmenni?

Jenő herceg azt mondta a hadbiztosnak, a ki a kardját elvette Bécsben: „Ilt van! még most is piroslik az ellen-ség vérétől”.

Szerencséje, hogy a császár a pártját fogta: „Isten őrizz, mondta, hogy én áruónak nézzem azt, a ki által az ég engem győzelemmel tetézett”.

És így kikerülte a zentai hős méltó büntetését.

De Bécsből azonnal távoznia kellett.

Nem is kívánt sokáig ott mulatni.

Még azón az őszön egy kis hadjáratot vezetett Boszniába: azt el is foglalta fővárosával együtt.

Bécsben nem hitték ki seregének a zsoldot; azért vitte azt Boszniába, hogy a bosnyákokkal fizettesse azt meg.

... Régen volt ez: – talán azért igaz!

(...)

JÓKAI Mór

E számunk szerzői: BORÚS Rózsa tanár/néprajzkutató (Topolya) * CZÉKUS Géza biológus-antropológus, főiskolai tanár (Szabadka) * JÓKAI Mór (1825–1904) * KALAPIS Zoltán publicista/művelődéstörténet-kutató (Újvidék) * KORHÉCS PAPP Zsuzsanna restaurátor (Szabadka) * MAGYAR László filológus/levéltáros (Szabadka) * SZEKERES László régész (Szabadka)

MIKOR KÉSZÜLTEK AZ ELSŐ HŰTŐSZEKRENYEK?

SZÁZ-SZÁZHÚSZ évvel ezelőtt, amikor a régészet kezdett kinőni a gyerekipőből és tudománnyá válni, amikor Európa-szerte sok tárgy halmozódott fel az egyre szaporodó régészeti gyűjteményekben, a történelem előtti kor embe-

rének életéről, életkörülményeiről vajmi keveset tudtak a kutatók. Alkalmanként inkább amiatt forrósodott fel a vita, hogy egy tárgy, tárgypust mire és miként használt az „őseMBER”, vagy például, miképpen jött rá a tűzben égetett agyagedények készítésének a módjára. Csak a két világháború közötti években kezdtek vizsgálni olyan irányban is, hogy milyenek voltak egy adott történelmi időszakban az időjárási, a gazdasági vagy a társadalmi viszonyok.

A vajdasági régészeti kutatás ilyen értelemben csak a második világháborút követően érte el azt a színvonalat, hogy eredményeivel hozzájárulhatott a nemzetközi kutatás előbbreviteléhez. Részből véletlen, részből pedig dr. Schulmann Imre, a szabadkai múzeum újraalapítója szervezőkészségének eredményeképpen, 1953-ban sor került a Noszához tartozó Gyöngyparton, a Ludasi-tó partján fekvő neolitikus település feltáráására. Az ásás során vértanul leletek kerültek felszínre, amelyekre a külföldi szakemberek is felfigyeltek, sőt, egy Münchenben publikált könyv nyomán vita tárgyát is képezték. A tét az volt, hogy Noszán az agyagedény-gyártás felfedezésének egyik fázisát találták-e meg?

Dr. Schulmann Imre a kb. 6000 év előtti házak maradványai között „földbe sülyesztett, nagy, égetetlen agyagedényeket talált”. Legalábbis az első pillanatban ezt állapították meg az ormóttan tárgyakról. Csak később, az 1965-ben Ludas-Budzásokon végzett ásások során a tüzetesebb odafigyelés után vált világossá, hogy nem kimondott edényekről van szó, hanem különleges tárolókról, amelyek tulajdonképpen körülbelül 2 méter mélyen kialakított és agyaggal körültpaszott gödrökből álltak, amelyekben rendszerint csak pörnyét és cserépdarabokat lehetett találni. Hasznuk abból állhatott, hogy szárított/füstölt (?) húst, a Ludasi-tavat látogató madarak tojásait, megiebet tettek el hosszabb időre a hideg, nyirkos föld alatti konzerváló üregekben.

A képen ilyen „hűtőszekrények” láthatók.

SZEKERES László